

BESTUURLIJKE VERHOUDINGEN IN HET
MARKIEZAAT VAN BERGEN OP ZOOM

W.A. van Ham, *Macht en gezag in het Markiezaat. Een politiek-institutionele studie over stad en land van Bergen op Zoom (1477-1583)* (Verloren: Hilversum, 2000, 479 p.)

Wie Wim van Ham kent, zegt onmiddellijk Bergen op Zoom. Bijna zijn hele werkzame leven heeft hij zich als archivaris in dienst van deze gemeente in westelijk Noord-Brabant gesteld. Van Ham representeert in zekere zin een vervlogen tijdperk: dat van de deskundige archivaris met een wetenschappelijke interesse. Kom daar nog eens om bij de huidige generatie van managers in de archieven. Een ding ontbrak echter: de meesterproef van elke historicus, de dissertatie. Deze nu zag alsnog het licht na zijn pensionering in 2000.

Bergen op Zoom is als heerlijke stad een gemeente met een bijzonder verleden. Het onderzoek naar heerlijke steden is over het algemeen voer voor specialisten, in het bijzonder voor rechtshistorici. Heerlijkheden zijn in menig opzicht rari-teitenkabinetten en Van Ham heeft het zich dan ook niet makkelijk gemaakt. De titel *Macht en gezag* slaat vooral op het hoofdonderwerp van deze studie: de terreinen van bestuur en rechtspraak in het markiezaat van Bergen op Zoom gedurende ruim een eeuw. Het boek valt in essentie in drie delen uiteen: de grondslagen van de macht, de instrumenten van de macht en het gezag in werking. Zowel titel als indeling zijn in dat opzicht misleidend want, behalve op de openingspagina van de algemene inleiding, keren deze begrippen nauwelijks meer terug. De thematiek van macht en gezag en de betekenis ervan (dwang versus invloed) wordt niet nader uitgewerkt. Voor macht moet

bij Van Ham vooral rechtsmacht worden gelezen: de formele bevoegdheden van personen en instanties, niet de politieke verhoudingen op de grond. Gezag beschouwt hij daarentegen als de uitvoerende kant: beleidsimplementatie.

Geen ingewikkelde theorieën dus maar een beschrijving van de ontwikkeling van instituties op het terrein van bestuur en rechtspraak in het Markiezaat, met als hoofdvraag in welke mate Bergen op Zoom als heerlijkheid de gevolgen onder-vond van de centralisatie van de Bourgondisch-Habsburgse politiek. Van Ham geeft een uiterst minutieuze beschrijving van de ontwikkelingen op deze terreinen in stad en land van Bergen op Zoom gedurende een eeuw. Dat zou afdoende moeten zijn en is het ook: wie ontkent tenslotte de expertise van Wim van Ham als het Bergen op Zoom betreft? Veel is gebaseerd op eigen eerder onderzoek, dat reeds tot talloze publicaties heeft geleid: een blik op het notenapparaat en de literatuurlijst (62 eigen titels) zegt in dat opzicht genoeg.

Het eerste deel van het boek gaat over de geografische wording van stad en land, de heren en markiezen van Bergen op Zoom en de relaties tot de hertog van Brabant. Wat betreft de materiële levensomstandigheden van de dynastie Glymes volstaat de auteur vooral met verwijzingen naar Slootmans *Jan Metten Lippen* uit 1945. Van Ham rept in zijn 'Ten geleide' van vele nieuwe gegevens, maar kennelijk geldt zijn aandacht niet dit terrein. De heren en markiezen (sinds 1533) uit het huis Glymes behoorden tot de zeven hoogadelijke families waaruit de Bourgondisch-Habsburgse vorsten in de zestiende eeuw hun stadhouders recruteerden. Zij waren militair bekwaam en vervulden aanzienlijke ambten. Ook voor de bastaarden werd gezorgd, een ty-

pisch aspect van adelscultuur. De familie-relaties met andere adellijke families worden afgedaan in drie pagina's. De adellijke leefwereld van de late Middeleeuwen komt in dit boek dus niet speciaal tot wasdom en dat is jammer, mede gelet op de thematiek van macht en gezag.

In deel twee komen de colleges en ambtenaren aan bod. Hoewel de familie Glymes een belangrijke rol speelde in het landsbestuur, gaf zij het bestuur van het markiezaat maar moeizaam uit handen. Een raad- en rekenkamer kwam pas laat van de grond, om even snel weer te verdwijnen; slechts de feodale rechtspraak van het leenhof ontwikkelde zich naar behoren. Tegelijkertijd was er wel sprake van een vrij sterke decentralisatie binnen stad en land met zelfstandige kwartieren en eigen functionarissen als rentmeesters en schouten. De schepenbanken op het platteland gingen bij het leenhof in beroep. De markies ging via zijn instellingen en ambtenaren steeds effectiever gezag uitvoeren over het markiezaat en hield de teugels van het bestuur dus vast in eigen handen. Slechts de omstandigheden van de tijd (de Opstand) vormden in dat opzicht zijn grootste tegenstander, niet zozeer de landsheer. Hoewel Van Ham deze periode brengt onder de noemer 'crisis in de instellingen', oordeelt hij positief over de confiscatie door Spanje en de periode van superintendentie (1568-1577). Pas in de jaren daarna werd het echt roerig, al bleef Bergen op Zoom militair buiten schot. Wel zorgde de breuk in de administratieve instellingen voor verlies van positie. Het is in zekere zin jammer dat Van Ham in deze roerige periode eindigt, waardoor we nauwelijks zicht krijgen op de mate van (dis)continuïteit in de uitoefening van macht en gezag door de markiezen in de juist zo belangrijke periode van de Opstand.

Het derde deel (maar feitelijk de helft van het boek) behandelt uitvoerig 'justitie' en 'politie'. Alle instellingen van stad en platteland komen achtereenvolgens aan de orde. Dit is vooral een bestuurlijk overzicht geworden, waar weinig conclusies aan kunnen worden verbonden. Dit geldt overigens voor het hele boek waarin de auteur continu terughoudendheid betracht. Wellicht typerend voor Van Hams aanpak is de volgende zin: 'Helaas zijn er – afgezien van de jaarrekeningen – betrekkelijk weinig archivalia betreffende hun [de rentmeesters] boekhouding bewaard gebleven' (p. 179). Menig historicus zou dolblij zijn met dergelijke jaarrekeningen en ze als een belangrijke bron beschouwen, zoniet Van Ham, die volstaat met een kleine steekproef. Hij is meer geïnteresseerd in het hoe en waarom van de archivalische totstandkoming (vroegste vermeldingen, en dergelijke) dan in de uitkomsten. Feiten boven analyses dus. Zijn aandacht gaat überhaupt niet uit naar economische aspecten. Pas na honderd pagina's komen we in de 'Samenvatting van deel I' te weten dat de economische bloei van de stad, en daarmee haar positie, was te danken aan de internationale jaarmarkten die er werden gehouden.

Concluderend dient dit boek vooral te worden beschouwd als een samenvatting van decennialang historisch onderzoek van de auteur naar dit deel van Brabant. Het heeft geresulteerd in een zeer degelijke studie zonder veel opsmuk, de vele gebiedskaartjes (maar liefst 36 stuks) uitgezonderd. Het markiezaat werd meer opgenomen in de staatsstructuur maar behield tegelijkertijd haar autonomie luidt de nuchtere conclusie van de auteur. Wat betreft analyse stelt dit teleur maar als overzichtswerk van de bestuurlijke geschiedenis van Bergen op Zoom in de late

Middeleeuwen voldoet het boek ruimschoots.

Wat vrijwel ontbreekt is een persoonlijke insteek, die de studie meer verbeeldingskracht zou hebben kunnen geven. In de inleiding wordt op p. 13 gewag gemaakt van het idee tevens een prosopografische studie te maken. Dat dit niet is doorgezet bij gebrek aan fiscale gegevens is als reden beslist ontoereikend. Het idee de mens achter de instellingen te laten zien had overigens – in Van Hams eigen bewoordingen – vooral tot nog meer feiten geleid. Het is dan ook wellicht beter dat hij dit aspect aan een ander heeft overgelaten. Als aanzet hiertoe levert de auteur tot slot als elektronische bijlage wel een serie belangrijke gegevens over functionarissen (zie: www.verloren.nl/bijlagen): een genereus gebaar.

C.O. van der Meij

EEN HOLLANDS EDELMAN OP ZEE

J.D. Vlot, *“Ambitie en lust om wel te dienen”*. *De maritieme carrière van luitenant-admiraal Willem baron van Wassenaer (1712-1783)* (Zoetermeer: Protocol, z.j. [2002], 156 p.)

In het kielzog van het ‘grote’ boek over achthonderd jaar geschiedenis van het geslacht Van Wassenaer verscheen een biografie over de achttiende-eeuwse luitenant-admiraal Willem van Wassenaer, die in de schaduw stond van zijn verre familielid Jacob (III) van Wassenaer-Obdam (1610-1665), de in de slag bij Lowestoft tegen de Engelsen gesneuvelde luitenant-admiraal en zeeheld. Volgens historicus en genealoog H.G.A. Obreen, onder de indruk van Willem van Wassenaers kwaliteiten als marineofficier, was de situatie wellicht anders geweest als Willem in de zeventiende eeuw had geleefd. Een onzinnige achterafbespiegeling, waarin de auteur, behalve in de erkenning van ’s mans capaciteiten, gelukkig niet meegaat.

Feit is dat Willem van Wassenaer op 11 december 1712 te Den Haag werd geboren als zevende van tien kinderen van Willem van Wassenaer (1670-1719), generaal-majoor in het Staatse leger en gouverneur van Bergen op Zoom, en Harmelina Petronella Schaep (1677-1748), vrouwe van de Overijsselse havenzate Den Dam. Aanvankelijk trad hij in de voetsporen van zijn vader; op elfjarige leeftijd nam hij dienst als cadet in het Staatse leger. Deze positie verruilde hij echter al in 1726 voor die van adelborst in dienst van de admiraliteit te Amsterdam. De positie van marineofficier was in de familie Van Wassenaer niet zo uitzonderlijk, maar volgens de gangbare historische opvatting voor edelen niet zo